

ОСНОВНІ СФЕРИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВИКЛАДАЧА І СТУДЕНТА ЯК СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

© Масич С. Ю., 2016
<http://orcid.org/0000-0003-4114-7941>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.192942>

У статті на основі аналізу наукової літератури визначено основні сфери самореалізації викладача і студентів як суб'єктів освітнього процесу. Професійна самореалізація викладача вищого навчального закладу як суб'єкта освітньої діяльності відбувається в таких сферах педагогічної діяльності, як навчальна, виховна, методична і науково-дослідна. Визначено особливості самореалізації студентів, етапи становлення їхньої суб'єктної позиції.

Доведено, що кардинальні зміни і підвищення якості освітнього процесу відбуваються лише тоді, коли в ньому живуть, змінюються і розвиваються не лише студенти, а й самі викладачі. Особистість студента, як і особистість викладача, проявляється і розвивається в діяльності і взаємодії. Істотну роль з точки зору її розвитку відіграє не сам по собі той чи інший вид діяльності, а його місце в системі життєдіяльності особистості, тобто спосіб «зв'язування» особистістю її різних видів діяльності.

Ключові слова: викладач, студент, самореалізація, суб'єкт, освітній процес, рефлексія, активність, розвиток, саморозвиток.

Масич С. Ю. Основные сферы самореализации преподавателя и студента как субъектов образовательного процесса.

В статье на основе анализа научной литературы определены основные сферы самореализации преподавателя и студентов как субъектов образовательного процесса. Профессиональная самореализация преподавателя высшего учебного заведения как субъекта образовательной деятельности происходит в таких сферах педагогической деятельности, как учебная, воспитательная, методическая и научно-исследовательская. Выявлены особенности самореализации студентов, этапы становления их субъектной позиции.

Определено, что кардинальные изменения и повышение качества образовательного процесса происходят только тогда, когда в нем живут, изменяются и развиваются не только студенты, но и сами преподаватели. Личность студента, как и личность преподавателя, проявляется и развивается в деятельности и взаимодействии. Существенную роль с точки зрения ее развития играет не сам по себе тот или иной вид деятельности, а его место в системе жизнедеятельности личности, то есть способ «связывания» личностью ее различных видов деятельности.

Ключевые слова: преподаватель, студент, самореализация, субъект, образовательный процесс, рефлексия, активность, развитие, саморазвитие.

Masych S.Yu. The basic spheres of teacher`s and student`s self-realization of the educational process.

The analysis of the scientific literature identified the basic spheres of self-realization as teachers and students of the educational process. Teacher professional fulfillment of higher education as a subject of educational activities is in the areas of educational activities as educational, methodical and scientific research. The features of student`s self-realization and phases of their subjective positions development are identified.

There was determine that fundamental changes and improves the quality of the educational process have been taken only if there are living, changing and developing not only students but also teachers themselves. The identity of the student, a teacher and personality, appears and develops activities and interactions. An important role in terms of development plays not in itself a particular activity, and its place in the life of the individual, that is a way to "bind" the personality of its various activities.

Key words: teacher, student, self-realization, subject, educational process, reflection, activity, development, self-improvement.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в освіті зумовлює потребу переформатування вищої школи в інститут відтворення і створення культури як системи духовних цінностей, технологій і творчості, що постійно розвивається. У педагогічній дійсності фокус перемістився в бік сутнісного розуміння особистості того, хто навчається: визнання його активності, самостійності, ініціативності, комунікабельності, свободи вибору, унікальності і готовності до постійної самозміни з урахуванням необхідності швидкого реагування на зміни зовнішнього середовища життєдіяльності.

Реалізувати перспективи особистісного розвитку майбутнього фахівця має викладач вищого навчального закладу, що зумовлює підвищення вимог до нього. У зв'язку з цим досить важливими стають професійна компетентність, мобільність і педагогічна майстерність викладача. Суть даних характеристик полягає в тому, що вони, будучи продуктом засвоєння викладачем професійних знань і вмінь, адекватних виконанню функціональних обов'язків відповідно сучасних вимог, не напряду витікають з їх сукупності, а виявляються у вигляді його професійної самореалізації. При цьому домінуючим чинником, що зумовлює активність викладача є прагнення до професійної самореалізації.

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури визначити і розкрити основні сфери самореалізації викладача і студентів як суб'єктів освітнього процесу.

Основна частина. Аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що професійна самореалізація викладача вищого навчального закладу є мірою і способом його професійно-педагогічної культури, що свідчить про можливість її здійснення практично в будь-якій сфері його педагогічної діяльності. Викладач вищого навчального закладу реалізує себе в різних сферах педагогічної діяльності, а саме: як учитель, вихователь, методист і дослідник, тобто в навчальній, виховній, методичній та науково-дослідній діяльності.

Сфера «викладач-учитель» є найбільшою в педагогічній діяльності областю професійної самореалізації для викладача вищої школи, що вимагає від нього певних знань, досвіду, витрат енергії, відносної свободи в діях. Реалізація викладачем педагогічного і творчого потенціалу відбувається в основному в процесі управління ним професійно-пізнавальною діяльністю студентів. Професійна самореалізація викладача в цій сфері має низку істотних відмінностей: *по-перше*, викладач реалізує себе безпосередньо на навчальних заняттях: при проведенні лекційних, в тому числі і авторських курсів, і різноманітних видів практичних занять і семінарів за програмами, розробленими у вищому навчальному закладі; *по-друге*, викладач встановлює необхідну глибину викладання окремих розділів дисципліни, які входять в цикли дисциплін основної освітньої програми відповідно до профілю циклу дисциплін спеціалізації та розробляє форму контролю засвоєння знань студентами; *по-третє*, викладач реалізує себе в основному в умовах традиційного навчання, представленого в педагогічній літературі як технологія трансформування знань, умінь і навичок. У даному випадку переважають методи, засновані на трансляції культури або демонстрації зразків дій в певних умовах і обставинах (М. Боритко, В. Серіков) [1]. Викладач-учитель передає зміст курсу, має справу лише з навчальним матеріалом дисципліни викладання; встановлює з тими, хто навчається, відносини ієрархії за принципом «знає-не знає» (М. Гладченкова) [2].

Однією із значущих сфер професійної самореалізації сучасного викладача вищого навчального закладу вважається виховна діяльність. Специфічними особливостями професійної самореалізації у сфері «викладач-вихователь» є можливості здійснення його здібностей до збільшення ступеня свободи

суб'єктів навчально-виховного процесу; особистісно-діяльнісної спрямованості освіти; культивування особистої відповідальності; організації середовища виховання; оптимізації процесів соціалізації та індивідуалізації; полікультурного характеру освіти (І. Зимня) [3] тощо. Викладач-вихователь як у навчальній, так і у позанавчальній діяльності встановлює зі студентами відносини партнерства за принципом «разом розвиваємося»; надає їм можливість вибору, створює продуктивний режим народження думки в пошуках зв'язків, породжує атмосферу духовності й творчості.

Важливою формою відображення результатів професійної самореалізації викладача у виховній роботі є його діяльність в ролі куратора. Базовим механізмом самореалізації викладача у виховній роботі є його ставлення до педагогічної діяльності і до свого місця в ній. Викладач має можливість на основі усвідомлення мети виховання, зокрема а) мети-ідеалу (Є. Бондаревська), реалізувати свої можливості в процесі виховання Громадянина, Людини Культури і Моралі, Людини-Творця; б) мети-стратегії – зробити свій внесок у формування тих моральних цінностей студентів, які можуть наблизити їх до мети-ідеалу: орієнтація на професійний успіх, що забезпечує професійну конкурентоспроможність, мобільність тощо [4].

Особливою сферою для професійної самореалізації викладача є методична робота, що передбачає творчу зміну робочих навчальних програм дисциплін, що викладаються; відхід від єдиного офіційно схваленого підручника; освоєння нових освітніх технологій, спрямованих на активізацію пізнавальної самостійності студентів в освітній діяльності; реалізацію творчих можливостей студентів тощо.

Продуктами професійної самореалізації викладача в методичній роботі можуть бути представлені підготовленими ним навчальними посібниками, конспектами лекцій, збірниками вправ і завдань, лабораторними практикумами, іншими навчально-методичними матеріалами, в тому числі щодо виконання творчих і курсових проектів, випускних кваліфікаційних робіт, методичних рекомендацій для здійснення освітньої діяльності студентів; розробленими необхідними засобами для організації навчального процесу – спеціальними завданнями, комплектами питань, набором творчих педагогічних проблем і ситуацій, ілюстративного матеріалу тощо; створеними новими навчальними курсами і забезпеченням нововідкритих спеціальностей (напрямів) підготовки

навчально-методичними комплексами дисциплін; освоєними і впровадженими у навчальний процес інноваційними освітніми програмами і новими освітніми курсами для розвитку студентів; розробленими і апробованими авторськими технологіями, новими формами, методами, засобами навчання, методиками, техніками, прийомами педагогічної діяльності; розробленими окремими документально оформленими процесами і процедурами в освіті в умовах, що створені у вищому навчальному закладі.

Також професійна самореалізація викладача у методичній роботі відбувається в процесі обміну досвідом з колегами: з питань застосування в навчальному процесі інноваційних освітніх технологій, проведення імітаційних, ділових, організаційно-діяльнісних і інших ігор, вирішення творчих педагогічних завдань і конкретних ситуацій тощо; в ході апробації нових і модернізації діючих лабораторних завдань; при обговоренні відвіданих у колег лекцій та інших навчальних занять; при підготовці до науково-практичних семінарів, конференцій тощо; в організації роботи методичних семінарів для викладачів-початківців тощо.

«Викладач-дослідник» реалізує себе через впровадження результатів науково-дослідної діяльності в освітній процес; організацію науково-дослідницької діяльності студентів; розробку лабораторних практикумів, що ґрунтуються на сучасних наукових досягненнях; інформування студентів-педагогів при проведенні практик на кафедрах і в наукових підрозділах про наукові досягнення кафедр і підрозділів; розробку індивідуальних науково-дослідних завдань студентам; використання своєї інтелектуальної власності при організації навчально-наукової роботи студентів; при керівництві підготовкою творчих і курсових проектів студентів, а також випускних кваліфікаційних робіт.

Отже, професійна самореалізація викладача вищого навчального закладу як суб'єкта освітньої діяльності відбувається в таких сферах педагогічної діяльності, як навчальна, виховна, методична і науково-дослідна діяльності.

Не менш значущою є самореалізація студента як суб'єкта освітньої діяльності. Студентський вік є особливим, оскільки «за загальним змістом і за основними закономірностями цей період представляє початкову ланку соціально-професійного становлення особистості в інституційних умовах» [5, с. 255].

У руслі суб'єктно-орієнтованого підходу студент розглядається як активний, самостійно організовуючий власну діяльність, суб'єкт педагогічної

взаємодії, що орієнтується на цінності культури і творчості. Йому притаманна специфічна спрямованість пізнавальної і комунікативної активності при вирішенні конкретних професійних завдань. Основною формою навчання для студентства є знаково-контекстне [6].

Студентський вік – це пора найскладнішого структурування інтелекту, що є дуже індивідуальним і варіативним [7, с. 346]. Студент виступає в якості суб'єкта навчальної діяльності, яка визначається, перш за все, мотивами. Мотивами, що характеризують переважно навчальну діяльність є мотив досягнення і пізнавальний мотив. Останній є підґрунтям навчально-пізнавальної діяльності людини, відповідаючи самій природі її розумової діяльності. Ця діяльність виникає в проблемній ситуації і розвивається при правильній взаємодії студентів і викладачів. Мотивація досягнення у навчанні підпорядковується пізнавальній і професійній мотивації.

Під час навчання у ВНЗ формується міцне підґрунтя майбутньої професійної діяльності. «Засвоєні в навчанні знання, вміння, навички виступають, як зазначає Л. Вербицький, - вже не в якості предмета навчальної діяльності, а як засіб діяльності професійної» [6, с. 14]. Визначальною характеристикою студента як суб'єкта навчальної діяльності є його вміння виконувати всі види і форми цієї діяльності. При цьому завдання викладача полягає в формуванні студента як суб'єкта навчальної діяльності, що передбачає, перш за все, необхідність навчити його вмінню планувати, організовувати свою діяльність, вмінню повноцінно вчитися, спілкуватися. Подібна постановка питання вимагає визначити навчальні дії, необхідні для успішного навчання, програму їх виконання на конкретному навчальному матеріалі і чітку організацію вправ щодо їх формування. При цьому зразкове виконання цих дій має демонструвати сам викладач, оскільки його вплив на формування нових ціннісних орієнтацій студента, його мотивацію є пріоритетним.

Ставлення до студента як до соціально зрілої особистості, носія наукового світогляду передбачає врахування того, що світогляд – це система поглядів людини не лише на світ, але і на своє місце в ньому. Інакше кажучи, формування світогляду студента передбачає розвиток його рефлексії, усвідомлення ним себе як суб'єкта діяльності, носія певних суспільних цінностей, соціально корисну особистість. У свою чергу, це зобов'язує викладача вирішувати проблеми посилення діалогічності навчання, спеціальної організації педагогічного

спілкування, створення для студентів умов для відстоювання власних поглядів, цілей, життєвих позицій у процесі навчально-виховної роботи у ВНЗ.

У працях В. Сластьоніна [8] актуальність становлення і розвитку суб'єктності студентів розглядається в таких напрямках: у площині саморозвитку суб'єктність забезпечує основу розвитку особистості, індивідуальності, універсності людини; без неї процес саморозвитку втрачає свою цілісність, комплексність, стрижневу, провідну суть; у площині навчально-виховного процесу суб'єктні характеристики студента забезпечують активність, вибірковість, творчоськість, успішність в оволодінні професією: перетворюють навчальний процес в співтворчість двох суб'єктів викладача і студента; у площині професійно-педагогічної діяльності суб'єктність викладача слугує механізмом включення суб'єктності студентів, їх особистісного, індивідуального, неповторного початку в життєдіяльності і життєтворчості.

Моделювання процесу суб'єктного становлення студентів передбачає проектування дидактичного процесу з орієнтацією на розвиток особистості студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності та життєдіяльності в цілому. При цьому значущим є: професійне середовище, відповідно організований процес навчання зі своїми знаннями, нормами, відносинами і взаємодіями, які стають зовнішніми управліннями внутрішніх психічних регуляторів життєдіяльності кожного студента; можливість стати суб'єктом освітньої та професійної діяльності. При цьому, ефект переходу зовнішніх впливів у внутрішньособистісний план буде тим вище, чим більше вони адекватні різноманітним рівням розвитку суб'єктної позиції студента. Однак адекватність сама по собі означає не просто збіг характеру, сили, обсягу зовнішніх впливів з такими рівневими характеристиками, а в кінцевому підсумку посилення параметрів суб'єктності, що представляє перехід майбутнього професіонала на більш високий рівень розвитку суб'єктної позиції. Всі процедури суб'єктного навчання студентів можуть і повинні здійснюватися в повній мірі на всіх рівнях вищої професійної освіти, тактично змінюючись відповідно динаміці індивідуального розвитку суб'єктної позиції студентів. Згідно з такою логікою В. Сластьоніним було визначено таку послідовність етапів становлення і розвитку суб'єктної позиції студентів [9].

Перший етап (об'єктна, «нульова» стадія суб'єктного розвитку студента) – формування навичок самопізнання, розвиток рефлексивних і емпатійних

здібностей, навчання прийомам самовладання, розвиток здатності до професійної інтерпретації життєвих обставин, позитивного прийняття полісуб'єктної взаємодій в освітньому середовищі; стимулювання всіх форм самостійності й активності в навчальному процесі, альтернативних способів вирішення життєвих і професійних проблем.

Другий етап (об'єкт-суб'єктна стадія) – оволодіння основами суб'єктної життєтворчості. Студенти знайомляться з методологією суб'єктного навчання, його основними поняттями, змістом і структурою суб'єктної позиції, її багаторівневої «палітрою». На цьому етапі створюється інформаційно-суб'єктний фон, актуалізується пізнавальна рефлексія, відбувається оволодіння цінностями і сенсами навчально-професійної діяльності, розвивається вміння створювати індивідуальні проекти життєвого шляху, фрагменти професійної діяльності, посилюється потреба в особистісній і професійній самореалізації.

Третій етап (суб'єкт-об'єктна стадія) – формування готовності студентів до самостійної постановки і професійного вирішення теоретико-прикладних завдань, проектної культури, перетворення ставлення до власної життєдіяльності взагалі і до навчальної праці зокрема. Особливе значення надається розвитку регулятивних механізмів діяльності, поведінки і спілкування, розширенню індивідуальних способів творчого самовираження в освітньому процесі. Стимулюється пошук особистісно-своєрідного почерку професійної діяльності, авторство в створенні власних моделей майбутньої діяльності.

Четвертий етап (власне суб'єктна стадія) – практична реалізація індивідуальних програм особистісно-професійного саморозвитку; здійснення необхідної корекції, самоаналіз навчально-професійних і життєвих досягнень, «точок зростання»; актуалізація потреби самовдосконалення; посилення ролі професійно-орієнтованих знань, підвищення їх статусного значення не лише в особистісному, а й у професійному плані. На цьому етапі активно формується суб'єктна позиція фахівця як система його поглядів і установок стосовно власного життєвого і професійного шляху. Застосування синергетичної парадигми до вивчення процесу формування суб'єктної позиції фахівця в системі професійної підготовки дозволило визначити останню як позицію особистісного і професійного саморозвитку [9].

Висновок. Аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень дозволяє стверджувати, що кардинальні зміни і підвищення якості освітнього процесу

відбуваються лише тоді, коли в ньому живуть, змінюються і розвиваються не лише студенти, а й самі викладачі. Особистість студента, як і особистість викладача, проявляється і розвивається в діяльності і взаємодії. Істотну роль з точки зору її розвитку відіграє не сам по собі той чи інший вид діяльності, а його місце в системі життєдіяльності особистості, тобто спосіб «зв'язування» особистістю її різних видів діяльності (К. Абульханова-Славська) [10].

Література

1. Сериков В.В. Обучение как вид педагогической деятельности. – М.: Академия, 2008. – 256 с.
2. Гладченкова Н.Н. Культурно-информационное пространство образовательного учреждения как средство становления нравственного опыта личности. – Ростов – н/Д., 2001. – 161с.
3. Зимняя И. А. Педагогическая психология [Электронный ресурс] / И. А. Зимняя. – Режим доступа : http://www.pedlib.ru/Books/2/0309/2_0309-122.shtml#book_page_top
4. Бондаревская Е. В. Воспитание как возрождение Гражданина, Человека, Культуры и Нравственности : Исходные посылки поиска подхода к воспитанию / Е. В. Бондаревская. – Ростов-н/Д., 1993. – С. 17-24.
5. Выготский Л. С. Детская психология / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : в 6 т. – М., 1984. – Т. 4. – 643 с.
6. Вербицкий А. А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения : материалы к четвертому заседанию методологического семинара 16 ноября 2004 г. / А. А. Вербицкий– М. : Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 84 с.
7. Ананьев Б. Г. Педагогические приложения современной психологии // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Работы советских психологов периода 1946-1980 гг. / под ред. : И. И. Ильясова, В. Я. Ляудис. – М., 1981.
8. Сластенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика : инновационная деятельность учителя / В. А. Сластенин, Л. С. Подымова. – М. : Магистр, 1997. – 224 с.
9. Сластенин В. А. Субъектно-деятельностный подход в общем и профессиональном образовании / В. А. Сластенин// Сибирский педагогический журнал. – № 5. – С. 17-30.